

Հայ անուեղով հեռութիւնը տասնհեռութիւն դար ետ կ'երթայ: Մարգարեան անուեղ մարդը պան կոշուած, տարեգլխի, կաղանդի նուէր բերդածեւ կարկանդակ (խմսի) իմաստով մնացած է եւրոպայի մէջ դարերով: Օտար աղբիւրներ դարերով մեծութիւն արժանադրած են ի հաշիւ հայ ցեղին:

Հայ դադութներու 25 դարերու պատմութիւնը ուսումնասիրենք եւ ճանչցենք ամբողջ մարդկութեան:

ՏՐՈՒՊ ԱՏՈՒՐ Թ. ԵԱՂՈՒՊԵԱՆ

Լօս Ամենլըս

ԲԱՂՐՋՈՒԿ

Բաղրջուկ, մուշ, փիփիթթ, ճնճրկափիթթ, ճնճղիկ պաշար, ճնճղիւն դադա, հաց ու պանիր, կուտատուկ, արբաւ... Խուրբազ, հաց, Խուրբէյզ (հացիկ), միւլուփիյէ, Բալիյէ իւլ Ենուլիյէ: Պարսկ... Փեկիրէյէ, (պանրիկ), Նամ Բէլլազ: Թուրք... Էպէ Գեօմէյի, Պղնա օթու, սուլթան օթու: Ֆրանս... Մօվ, ֆրօմաժօն, էրպ ա ֆրօմաժ: Անգլ... Մալլօն:

Առհասարակ գրողները մօլոշ անունով կը յիշեն շատ յայտնի՝ իրիւ աղջան գործածուած բոլոր որ ծանօթ է Թուրքերէն էրէ գեօմէյի անունով:

Մուշ՝ յունարէն բառ մալէ, որ կը նշանակէ կակուղ, աղբը Թուրքերէնով, փորը կակուղ պահելու տունի մը:

Կը նախընտրենք Բաղրջուկ կամ Բաղրբազնի բառը որ ընդհանուր կերպով գործածական է Ժողովուրդին մէջ եւ որ կը նշանակէ փոքր բաղրջուկ (անիմոր հացիկ), իր պտուղը կտր բաղրբազնի մը նմանութիւնն ունենալով:

Նոյն իմաստով կայ մեր մէջ ճնճղիկափիթթ, ճնճղիւն գաղա: Արաբերէնը կուգայ Խուրբ (հաց) բառէն, խուրպազ, խուրպէյէ (հացիկ): Յունարէն Մալլօն բառէն անուեղով՝ ունի նոյնպէս միւլուփիյէ, ինչպէս նաեւ բալիյէ-իւլ. Ենուլիյէ:

Պարսկերէնն ալ նոյն իմաստով ունի ճնճ (հաց), Բալլազ եւ Կեկիլիյէ (պանրիկ): Ֆրանսերէնն ալ՝ ֆրօմաժօն, էրպ ա ֆրօմաժ, միշտ պտուղին ձեւին պատճառով:

Փիփիթթ բառը գործածական է կովկասի մէջ (Ղարաբաղ):

Հայերէն գիտական բառերու ընտրութեան մէջ նախընտրելի է հայերէնը դնել եթէ ունինք, եւ այդ հայ հոմանիշներուն մէջ ընտրել այն որուն իմաստը անմիջապէս հասկնալի է, կարճ է, ներդաշնակ է, խորթ չի հնչեր ականջին: Այս պատճառով ալ նախընտրեցինք Բաղրջուկ, որ կը կարծենք թէ ունի այդ պահանջուած յատկութիւնները:

Երեսունէ չափ բաղրջուկի տեսակները կան, բայց անոնցմէ ընդհանուր կերպով ծանօթ են երկուքը. 1. Մալլա Ռօթիւմիֆօլիա, Փրքիթ Մօվ, փոքր Բաղրջուկ Բալրատեթու, կը բուսնի առհասարակ պատերու տակը, ստուերոտ տեղեր, պարտէզներու մէջ (Մալլա Զօրթեմսիս), խոնաւ վայրեր, ծաղիկները բաց մանիշակադոյն, մօթ զոյն գիծերով, հիննալով կը կապուտան. ցողունը շփ բարձրանար (25-40 հասրիւրամէթր):

Մալլա Սիլվէթթիս Թ. Պօհ. Կապու Մօվ, վայրի Բաղրջուկ, Մեծ Բաղրջուկ, ցողունը կը

բարձրանայ մինչեւ մէկ, մէկուկէս մեղր:

Ի հետց ծանօթ է Բաղրջուկը իբրեւ պատուական բանջարեղէն, հայ տիկինները զայն ուրախութեամբ կը ժողովեն, միտով կամ կորկոտով կ'եփեն, ընտիր պահոց կերակուր կ'ըլլայ: Եղիպտացիք, Յոյները, Հնդկմայիցիք զայն շատ կը գործածէին. Կիլիկոն եւ ուրիշ Հնդկմայիցիք զրողներ կը խօսին անոր մասին. Պիթագոր կ'ըսէ որ հեաղրջուկը փորը կակուղ կը պահէ եւ միտը յոտակէ:

Առանին բժշկութեան մէջ շատ գործածական է, իբրեւ կակղեցուցիչ, շնորհիւ իր մէջ զբաղունած մածուցիկ հոյզին (միւսիլլամ). Եեթաէն թէյի պէս իբրեւ թրջոց տաք ջուրին մէջ (եմֆիլ. զիմ), կ'օգտէ կուրծքին, հազին, եւ իբրեւ միզեցուցիչ, փորը կակուղ բռնելու, աչքի հիւսնադութեանց մէջ աչքը լուսուլու, վէրքերու վրայ տաք լալիւմնոր, ծեփելիք (թաթափլագմ) դնելու կամ դարմանելու. խաշոյն (տէֆօսիմ) իբրեւ զրեխ (լալլըման) վնաս մը չի տար, օգտակար կ'ըլլայ:

**

Բաղրջուկներու ստոմին կը պատկանին նոյնպէս սողուտը, բամբակենին, բամբին:

Տալարը, վարդ ծաղիկ, Կիմով, Փասսըրաթ, Թոզ Թրամիէն, Ահազա Օֆրիալիս Լ. Կիւլիսա. Բէւ, Խաթմի, Ալմու օթի, Սալթան օթի, աւելի կը բարձրանայ քան Բաղրջուկը մինչեւ 1 մեղր 50, նոյն յատկութիւններն ունի ինչպէս Բաղրջուկը, կակղեցուցիչ է բնութիւնով, հազի համար շատ օգտակար է, բաց զոմով ծաղիկներ ունի, արմատը՝ լուսլէ յետոյ, իր խաշոյն լաւ դեղ է փորկարութեան դէմ. նոյն արմատին կը ստոր մը կուտան ակուայ հանող երախաներուն ծածկելու համար եւ ատամներուն դէրաւ ելլելը դիւրացնելու համար:

Բաղրկակազդներուն (Մալվարէ) մէջ բամպակենին զատ ուրիշ ստեղծեք ալ կան. բաղրջուկի, սուղորի տեսակներ հիւսուածեղէնի յատուկ հետաքանման թելք կուտան, Ալթալա Բամնապիմա Լ. շիպիսէնա Բամնապիմա Լ.

Կոստիքիւմ բամբակեմ բաղրջուկազդի մըն է ամէն կերպով օգտակար, կուտայ բամպակ օրմէ

ամէն տեսակ կերպաներ կը չինեն, սերմերը կուտան իւր:

ԲԱՄԻՆԱ, Եիպիսիս Էսիլաւմիս Լ. Կոմպո, շատ յարգի բանջարեղէն մըն է. կակղեցուցիչ եւ համեղ. Եւրոպայի մէջ շատ ծանօթ չէ, բայց Արեւելքի մէջ կը փնտռուի իր առողջապահ հալան յատկութեանց համար, իր միւսիլլամին համար:

Յիլենք նոյնպէս Բառաթ (Պատպապ), ահագին ծառ որ կը բուսի Ափրիկէի այրեցեալ գօտիին մէջ (Յրօսիիֆ), տեղացիք կ'ուտեն անոր թարմ նորարար տերեւներն իրենց մածուցիկ հոյզին համար, իսկ պտուղին միջուկը որ կը կոչուի կապիկի Խաց, կ'ուտեն սեւամորթները իր ալիւրային, անուշ եւ թթուաշ համին համար:

**

Վերջերս ձեռքս հասաւ Հ. Մենեվիշեանի Բուսաբանութեան գիրքը. չեղ գործ մըն է, գեղեցիկ տպագրութեամբ Վիեննայի Միսթրարեան տպարանէն, պատկերները ճիշդ են եւ գեղեցիկ, կարելի է պարծնել անով:

Միայն թէ բոյսերու հայերէն անուններուն ընտրութեան մէջ պակասաւոր ներքին է անշուշտ՝ գիրքը յիշուեալ տարի առաջ տպուած ըլլալով:

Անցողակի քանի մը օրինակներ տանք:

Բոյսերը կը բաժնուին երկու մեծ դասակարգով.

1) Ճաթիքովաթ, յայտնի ծաղիկներով, որոնց որմ եւ էգ մասերը կ'երեւան, առէշ, Էրթալմ եւ փիսթիլ. կը կուլեն այդ բոյսերը յայտնաւոր, որոնց սերնդագործութիւնը յայտնի է, Հ. Մենեվիշեան կ'անուանէ յայտնաբաղմներ:

2) Գրիփօսիլաթ, որոնց որմ եւ էգ գործաբանները չեն տեսնուիր եւ նուազ կատարելագործուած են, զալտաւոր կ'ընտան, ինչպէս սունկերը, լիւբլեները, պտերները (Փուսէր):

Նոյնպէս բոյսերը կը բաժնուին երկու մեծ դասի.

Ամփոսիլաթ, ծածկաւոր, որոնց սերմերը անօթներու, լուսցարանի մէջ ծածկուած են, եւ՝

2) Ժիմնփիլաթ, մարկաւոր, սերմերը

դուռն են, բացը, ինչպէս կոնաբերներու (քօնիֆէր), եղեւնի (սափէն) :

Եփեղեփիւմը որ կը նշանակէ ձիու պոչ եւ կը բուսնի սիլիս պարունակող խոպան հողերու մէջ :

Հ. Մենսվիշեան կը կոչէ ձիւածնտ, աւելի յարմար եւ ներդաշնակ չը լլար եթէ ըսենք ձիւագի :

Նորայէս դողդոջուն կաղամախ կ'անուանէ փօփիլիս քրեմիլան, այդ կաղամախն է փօփիլիէ պլամ, սոյն դիտողութիւնն ըրած եմ ձևա-

ուածաշունչի ճունկերը գործիս մէջ (տեսնել էջ 37ի ստորեւ այս մասին ըրած դիտողութիւնս) : Հայորէն Աստուածաշունչին մէջ ինչպէս նաեւ Վասպուրականի եւ Հայաստանի մէջ կը գործածեն կաղամախ բառը իբրեւ սպիտակատերեւ բարդի (բէօրլէ) : Սուրբ Գրիգոր յոյս բնագիրը լեւեւ (սպիտակ) կը դնէ եւ հայերէն թարգմանուած է կաղամախ :

ԳՈՎՏՊ ՅՈՎՀ. ԱՐԹԻՆԵԱՆ
Առնուկիլ-լէ-Գոմէս

ԼՈՒՍԱԲԱՅՐ ԿՂՋԻՆ ՄԷՋ

Առաւօտն իր խորունկ քունէն կ'արթննար :
Մովափ իջայ, չըքեղ հազուով նաւազի,
Խնկորն այնտեղ — սառափ ծաղի՜կ լուսավառ —
Կ'օծէ բոյրով տնհունս զաշտերն ուսալի :

Բնութեան համար է լոկ պերճանքն առաւան :
Ոչ ա՛ց... Մարդիկ չեն փնտռեր դեղը կեանքին .
Տառապանքը բաւ է իրենց... ու կ'երթան,
Կը ներհնէ կոյր, ժիւնը կը զարթնու արփն անդին :

Պաշտամունքի համանըկա՞ր մը անխօս...
Թէ լուռ ծովափն հողին դարեր կը կարծէ :
Վերէն Ակին՝ դաբաւոր քուրմ հեթանոս՝
Մութ խորանին սեծ կ'անթեղը կ'արծարծէ :

Թըղենինք ըրաւ կ'օրհնեն ձեռնամբարձ,
Ափերն անոնց կը զուգէ հոփն անապակ .
«Փա՛ռք ի բարձունս» կ'երգեն ծառերն յեղակարծ,
Ժայռերէն վար խնկող թմբին՝... անրկաւազ :

Իբր աշտանակ, անաղին վրայ դէզ ի դէզ,
Պըղինձէ օձ մը, պզտիկ, պոչը՝ ջուրին,
Կը դալարուի պարուրածեւ, մոմի պէս,
Լեզուն՝ բոցի հուր կըսուցն է սարսուղին :

Ու կանգ կ'առնեմ պահ մը, վըճիտ, լուսերես,
Կ'ուզեմ այրել սա ջինջ բոցով սեւն ու սիս...
Հողիս, հետուն, շղթայազերծ՝ խոհերէս,
Կ'երկրբազէ ծառերուն հեղ բազմաբոխ :

Մովափ իջայ՝ աղօթելու համար ես... :

Գընալը Կղզի, 1948 ՄԻՐՎԱՐԴ ԿԻՒԼՊԷՆԿԵԱՆ